

epercent (*exercent*, *x* on vaid pisut tavatu kujuga) ja *hyurgicus* (*chyurgicus*, fotol on selgelt näha ka hooltult kirjutatud *c*).

Kuigi töö põhieesmärgiks on võetud “ajaloolise, mitte filoloogilis-tekstoloogilise külje uurimine” (13), ei ole kaugeltki välditud ka süvenemist teksti kujunemisse. Registreeritud on kõik tsiteeritud värsid “Doctrinalest” ja lausekatked “Tractatusest”. Editsiooni (ladinakeelsetes) kommentaarides on võrdluseks toodud Sliperi tekstiga enam või vähem identseid näiteid paljudest käsikirjadest ja varatrükistest, mida Tiina Kala on leidnud ja uurinud mitmetes Euroopa raamatukogudes. Hiliskeskaegsete säilinud tarbekäsikirjade tohutu suure arvu tõttu¹⁷ on muidugi suudetud neist läbi töötada vaid murdosa ja seetõttu ei ole tekkinud veel selget ettekujutust Sliperi otsestest eeskujudest. Tehtud tööle täienduseks siinkohal vaid mõned märkused: lk. 196, f. 5r trükitud viiest värsist koosnev tsitaat (*Absolvit rectum...*) ei ole Sliperi enda looming, vaid esineb “Doctrinale” kommentaarides juba alates 13. sajandist.¹⁸ Kindlasti on edaspidi lokaliseeritavad ka värsid lk. 198, f. 8v, lk. 204, f. 25r ja lk. 229, f. 135r ning Johannes de Garlandia (või tema kommentaatori?) tsitaat lk. 203, f. 23r. Ekshortatsiooni *Paeniteas cito* kohta tulnuks lisada, et tänapäeval omistatakse seda pigem Johannes de Garlandiale kui Petrus Blesensisele, kelle korpuses ta on trükitud “*Patrologia Latina*” (175).

Kokkuvõtteks võib vaid korrata autori mõtteid, et kuigi Sliperi käsikirja ei kujuta endast midagi originaalset ja selle kirjutaja ei kuulu oma ajastu vaimusuuruste hulka, saab just selliseid käsikirju uurides kõige parema võimaliku ettekujutuse, mis-sugusel kujul jõudis tolle aja tippteadus ühe keskmise haritlaseni, ja sel viisil avaneb meil harukordne võimalus näha, millised olid ühe konkreetse hiliskeskaegse inimese teadmised.

Kaspar Kolk

Uurimus Saksa Ordu ja Tallinna ajaloost

Juhan Kreem. *The Town and its Lord. Reval and the Teutonic Order (in the Fifteenth Century)*. [Linn ja tema isand. Tallinn ja Saksa Ordu (viieteistkümnendal sajandil)] Tallinna Linnaarhiivi toimetised, nr. 6. Tallinn, 2002. 213 lk; kaart: *Medieval Livonia. The towns and castles of the Teutonic Order*.

Liivimaa orduharu ajalugu, mis baltisaksa 19. sajandi ja 20. sajandi alguse ajalookirjutuses oli üks keskseid teemasid, on pälvunud eesti ajaloolastelt seni võrdlemisi tagasihoidlikku tähelepanu. Viimastel aastatel on küll dr. Priit Raudkivi oma õpilaste ja juhendatavatega, eelkõige koos Ursula Vendiga, edendanud ordu-uurimist vaikselt ning sugugi mitte tulemusteta. Siiski on doktoriväitekirja orduajaloost eesti ajalooeaduses täiesti omaette sündmus. 19.06.2002 jõudis selle tähelepanuväärse saavutuseni Juhan Kreem, kes Tallinna Linnaarhiivi publikatsioonide sarjas ilmunud raamatu põhjal kaitses Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna juures doktorikraadi. Et väitekirja on kirjutatud inglise keeles, astub autor oma uurimusega kohe ka rahvusvahelise nõudliku publiku ette. Tegelikult on Juhan Kreem ennast nn. ordu-uurijana erialateadlaste ringis tõestanud juba enne käesoleva raamatu ilmumist, üllitades temaatilisi artikleid rahvusvahelise levikuga teadusväljaannetes. Valinud oma väitekirja kirjutamiseks just inglise keele, läks Kreem kahtlemata raskemat teed, sest näiteks saksakeelsete terminite ja nimetuste tõlkimine pole alati lihtne ja probleemitu.

Juhan Kreemi uurimus on üles ehitatud põhimõttel, mille järgi ta eristab ordu ja Tallinna suhetes nelja tema arvates tähtsat valdkonda ning vaatleb neid eraldi peatükkides. Mõistagi ei ole haardunud ordu ja Tallinna suhete kõik võimalikud valdkonnad, kindlasti võiks veel huvitavaid tulemusi pakkuda näit. orduhärrade ja linnakodanike igapäevase suhtlemise ja läbikäimise uurimine vms. Kreem piirab oma ainese tegelikult kahel tasandil, esmalt valides teatavad suhtlussfäärid, teiseks ajaliselts ehk siis 15. sajandiga. Töö ajalisi raame põhjendab ta sellega, et “Liivimaa kohta on 14. sajandi teisest poolest vähevõitu andmeid” ning et “16.

¹⁷ Lk.14 on pakutud Sliperi käsikirjaga sarnaseid valdkondi puudutavate käsikirjade hulgaks “kümnendituhendeid”, kahjuks lisamata, millisel statistikal see hinnang põhineb.

¹⁸ Thurot, *op. cit.*, lk. 270.

sajand on Liivimaa ajaloos periood, mida väga mitmete sisemiste ja väliste arengute tõttu oleks sobilik käsitleda hoopis omaette”.

Igati põhjendatult valib J. Kreem oma vaatlusobjektiks ordu ja Tallinna suhtlemise seaduslikud alused ja kohaliku haldussüsteemi. Kuigi just siin läheb ta kõige enam välja tema enda seatud ajaraamidest, kuivõrd peamiselt on tähelepanu all 14. sajandi II pool ja 16. sajandi algus ehk Plettenbergi aeg (1494–1535). Kreem üritab olukorrast elegant-selt välja tulla väitega, et tegu on nn. pika 15. sajandiga. Vajadust 15. sajandi piiridest väljumise järele võib mõista, sest näiteks alles Plettenbergi aega paigutab ta esimesed märkimisväärsed muutused ordu valitsemispraktikas Liivimaal, muu hulgas Tallinna vanade privileegide kirjalik kinnitamine uue ordumeistri ametisse astumise järel ning kõigi linnakodanike truudusevandumine ordumeistrile.

Linna õigused ja kohustused maahärra ees sõjalises vallas on järgmine Kreemi valitud suhtlusfäär. Ta jõuab järeldusele, et Tallinn oli ordule “vajalik ja enam-vähem usaldusväärne partner”. Toimides Kreemi väitel Läänemere-ruumis 15. sajandi lõpust alates palgasõdurite turuna ja varustades ordut väljaõppinud relvameistritega, oli Tallinn ordule kindlasti vajalik, aga see ei muutnud nende omavahelisi suhteid sõjalistes küsimustes veel pingevabaks. Tallinna passiivsus Riia ja ordu konflikti ajal ning lahtiütlemine Narva sõjalise abistamise kohustusest – see kõik ei teinud linnast ordule partnerit, kellele alati ja igas olukorras loota. Kreemi nägemuses pole neil momentidel aga määravat tähtsust.

Tallinna ja ordu majandus- või n.-õ. ärisuhete teema all vaatleb Kreem kõigepealt orduhärrade kaubandussuhteid Tallinna kaupmeestega. Ta leiab, et need toimusid isikute, mitte linna ja ordu kui institutsioonide tasandil. Linna ja ordu tasandil toimus suhtlemine siis, kui taheti teineteiselt raha laenata. Näiteks toetas Tallinn ordut rahaliselt 13-aastase sõja ajal Preisis, ordu jälle investeeris Tallinna müntlasse. Muu hulgas arutleb Kreem orduhärradele kuulunud majade funktsiooni üle Tallinnas. See on huvipakkuv küsimus, mis päris lõpuni selgeks ei saagi – kas pakkusid need peavarju reisivatele ordurüütlitele, oli neil kaubanduslik või veel mõni muu funktsioon? Vaadeldes Tallinna käitumist ordumeistri kehtestatud kaubandussulgude ajal 15. sajandil, nendib Kreem, et Tallinn ei astu kunagi avalikult nende vastu, ainult üksikud kaupmehed ei lase ennast kaubandussulgudest häirida. Selle kannab ta aga kaupmeeste kõikjalt kasu saamist taotleva mentaliteedi, mitte linna allumatuse arvele.

Lõpuks käsitleb Kreem veel linna ja ordu rolli mitmesugustes 15. sajandi konfliktides, nagu 1430. aastate ordu sisekonflikt reinimaalaste ja vestfaal-laste partei vahel kõrgmeisteri koha pärast, Riia sõda orduga 15. sajandi lõpul jm. Autorit huvitab Tallinna käitumine sellistes olukordades, s.t. kuivõrd oli ta lojaalne ordule. Samuti vaatleb ta, kuidas toimus ordu, kui Tallinn sattus konflikti mõne kolmanda osapoolega, olgu selleks siis kohalikud vaimulikud või Viiburi foogt. Tuleb öelda, et juba ainuüksi nende konfliktide olemuse ja käigu väljaselgitamine enamasti fragmentaarsetest allikatest nõuab vaevarohket tööd ning on omaette tubli saavutus.

Häirituna varasema ajalookirjutuse keskendatusest vaid konfliktidele Tallinna ja ordu suhetes, üritab Kreem omalt poolt luua pilti n.-õ. väljapoolse konfliktide jäävast. Sellest saabki tema töö peamine eesmärk – näidata, millised olid võimalused rahulikuks koostööks nende kahe osapoole vahel. Seega mitte niivõrd 15. sajand (aeg, kui toimus Liivimaa haru iseseisvumine Saksa Ordu sees, Novgorodi kaubakontori osatähtsuse vähenemine Hansa-Vene transiidis, kauplemise koondumine Liivimaa linnade kätte jne.) ordu ja Tallinna suhete ajaloos, vaid nende suhete konfliktisusetus on see, mida Kreem uurib, ehk kas ordu oli Liivimaal võimeline nn. rahulikuks riikluseks.

Iseasi muidugi, kas ordu ja linna suhete konfliktisituatsioonide käsitlemine tähendab just rahuliku kooseksisteerimise võimaluse välistamist, nagu tõlgendab varasemat historiograafiat J. Kreem. Keskendumist konfliktidele põhjustab pigem asjaolu, et konflikt on esiteks reeglina paremini dokumenteeritud, teiseks ilmnevad selles mõlema poole tegelikud huvid kõige selgemalt. Tõsi on, et Tallinna ja ordu vaheliste konfliktide käsitlemist ei õnnestu Kreemil endalgi vältida. Siiski jõuab ta oma uurimistulemuste põhjal järeldusele, et “keskaegsel Liivimaal eksisteeris peale konfliktide ka koostööd ja seda väga erinevate osaliste vahel. Linna ja tema isanda vahekorras ei olnud määrav mitte agressori riigivõimetus ega alamate tõrksus, vaid vastastikku kasu taotlev kooseksisteerimine.” Kuidas aga määratleda, millal oli tegu tõepoolest vastastikuse kasu taotlemisega, millal aga ühe poole õnnestunud enesekehtestamisega või teise poole targa järeleandmisega? Või milline koht jäi selles rahulikus koostöös ja -eksisteerimises kompromissidele?

Oma uurimuses Tallinna ja ordu suhetest 15. sajandil toetub Kreem peamiselt Tallinna Linnaarhiivi allikatele, kuid ta on materjali otsimas käinud ka Berliinis, kus *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz* sisaldab keskaja Liivimaa ajaloo seisukohalt olulist, aga vähe tuntud materjali.

Lisaks arhiiviallikatele on kasutatud kõiki olulise- maid Liivimaa keskaja allikate publikatsioone. Miskipärast on Kreem loobunud tema kasutatud arhiivimaterjalist lugejale selget ülevaadet and- mast. Napile kolmele leheküljele mahtuv kirjeldus töö sissejuhatuses keskendub peamiselt allikapub- likatsioonide iseloomustamisele, pole aga sugugi ülearune anda doktoriväitekirjas kasutatud arhiiv- iallikaist põhjalikumgi ülevaade kui ainult osali- ne mainimine. Oleks ju huvitav, et mitte öelda olu- line teada, mis (arhiivi)dokumendid need täpse- malt on, millele Kreemi uurimus tugineb, kuidas need on kujunenud, kuidas jaotunud ajaliselt vms.

Siinkohal võiks tõstatada veel ühe põhimõtte- lisemat laadi küsimuse. Nimelt on eesti keskaja- uurijatel üldiselt tavaks viidata arhiiviallikale säi- liku nimetust kordagi mainimata, nagu teeb ka Juhan Kreem. Kuid kas selline n.-ö. pime viitami- ne on ikka kõige lugejasõbralikum ja otstarbekam? Teades mõlemat, nii säiliku numbrit, nt. TLA, A. a. 35b, kui ka seda, et tegu on Tallinna pea- või pärusraamatuga aastaist 1455–1627, on see kõi- gepealt palju informatiivsem, peale selle pakub kahekordset tagatist, et vastavat dokumenti õnnes- tub vajadusel mistahes ebasoodsatest asjaoludest hoolimata teiste arhiiviallikate hulgast üles leida.

Kokkuvõttes on Juhan Kreemi raamat mitmes mõttes õnnestunud – hea teemavalik, uudsed alli- kad, sisult kirjutatud loetavaks ja kaasa mõtlema ärgitavaks nii eesti kui ka võõramaise lugeja jaoks. Jääb ainult loota, et vähemalt osa tema väitekir- jast jõuab näiteks artikliteks kirjutatuna siiski ka eestikeelsesesse ajalookirjandusse.

Inna Põltsam

Uurimus hansaaegsetest keelekontaktidest

E. R. Skvajrs, S. N. Ferdinand. *Ganza i Novgorod: jazykovye aspekty istoričeskix kontaktov*. Indrik, Moskva, 2002. 368 lk., ill., 1200 eks.

Hansakaubandus, üks määrav tegur 13.–16. sajandi Põhja-Euroopa ajaloos, viis tihe- dalle kokkupuutesse inimesed, kes kuu- lusid erinevatesse konfessioonidesse ja kelle elu toimus mõnevõrra erinevate sotsiaalsete ja poliitiliste struktuuride raamides – inimesed, keda me tänapäeval nimetame tavaliselt sakslasteks ja vene- lasteks. Kokku puutusid ka Hansa keskalamsaksa keel ning Novgorodis ja Pihkvas kõneldud ja kirju- tatud vanavene keel. Nende hiliskeskaegsete kee- lekontaktide uurimine ei ole oluline mitte ainult filoloogilisest vaatepunktist, vaid on tähtis ka aja- loolaste jaoks. Seda kinnitab kõnealune raamat, mille autoriteks on Moskva Riikliku Ülikooli õp- pejõud filoloogiadoktor Jekaterina Ritšardovna Skvairs¹ ja Rostocki ülikooli juures doktoritöö kaitsnud vene germanist Svetlana Nikolajevna Ferdinand.² Eesti ajaloo seisukohalt on eelkõige oluline muidugi asjaolu, et suur osa käsitletavast kokkupuutest leidis aset kesk- ja varauusaegsel Liivimaal. Mõlemad teadlased on osalised rahvus- vahelistes keskalamsaksa keelega seotud uurimis- programmides ja avaldanud vastaval teemal rea artikleid.³ Uurimuse aluseks on alamsaksakeelsed

¹ E. R. Skvajrs. Jazykovye kontakty v baltijsko-severomorskome areale kak faktor istorii nižne-nemeckogo. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni doktora filologičeskix nauk. Moskva, 1997.

² S. N. Chevčenko. Deutsch-russische Begegnung während der Hansezeit. Sprachliche Aspekte. Diss. Rostock, 1998.

³ E. Skvairs. Niederdeutsch-russische Sprachkontakte der Hansezeit. Forschungsstand, Entwick- lungswege, Aussichten. – Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache im Baltikum. Völj. G. Brandt. Stuttgart, 1996 (Stuttgarter Arbeiten zur Germanis- tik, nr. 339), lk. 67–85; E. Skvairs. Frauenstimmen im russisch-hansischen Dialog (nach hansischen Quellen des 16. und 17. Jh.). – Bausteine zu einer Geschichte des weiblichen Sprachgebrauchs II. Völj.